

Malcolm Dixelius, journalist, besökte Gammalsvenskby oktober 1983 då Andropov var president i dåv. Sovjetunionen, då ingen riktigt visste vad som skulle hända där

FÖRSTA BESÖKET I GAMMALSVENSKBY AV EN VÄSTERLÄNSK JOURNALIST VID TIDEN FÖRE GLASNOST

1983 hade jag varit radiokorrespondent i Moskva i fyra år och skulle egentligen åka hem den sommaren, men blev övertalad att gå över till televisionen och stanna ett år extra. Alla önskemål om reportageresor i landet behandlades på den tiden av sovjetiska UD:s pressavdelning. I september förnyade jag då ett antal förslag, som jag tidigare fått nej på, bland annat en resa till Gammalsvenskby (jag hade till och med ljugit för dem och sagt att jag hade släkt där, men det hade inte haft någon effekt på mina övervakare).

Beskedet att det faktiskt var möjligt att göra en reportageresa till Gammalsvenskby kom oväntat snabbt, efter bara några veckor. Då trädde ytterligare en organisation in i handlingen, nämligen APN, en presstjänst underställd säkerhetstjänsten KGB, som avdelade folk för att "hjälpa" korrespondenter att göra reportageresor i Sovjetunionen. Om jag minns rätt fick jag mig tilldelad den lataste av APN:s "redaktörer", en viss Volodja Nikolajev. Han lade aldrig två strån i kors för att hjälpa någon, men var samtidigt för loj för att ställa till bråk. En rätt hygglig kille för det mesta. Vårt resällskap bestod till slut av fyra personer: undertecknad, Nikolajev, min ryske fotograf Anatolij Kuprijanov och min dåvarande fru Annika Lacôte-Dixelius, som arbetade för Sveriges Radios utlandsprogram (hon är fransyska). Vår resa gick med flyg till staden Nikolajev, som utlänningar normalt inte fick vistas i, eftersom det där fanns betydande militärindustrier. Vi åkte bil till Novaja Katjovka, där vi inkvarterades på ett enkelt hotell och dagen efter kördes vi till Gammalsvenskby/Zmejivka.

Gammalsvenskby

Floden Dnjepr

Bygata i Gammalsvenskby

Jag hade rätt vidlyftiga planer att samla svenskättlingar i grupp och försöka göra mig en bild av hur många i Zmejivka som hade rötter i den gamla svenskbyn. Av det blev intet.

Programmet för vårt besök var noga upplagt. Först fick vi filma en del av skördearbetet på fälten och där träffa yngre svenskättlingar, som inte hade någon kontakt med språket eller sin släkt i Sverige.

Det var förstås en liten besvikelse, men samtidigt hade vi ingen anledning att betvivla att det var rätt typiskt för den unga generationen i byn.

Senare fick vi träffa paret Anna Norberg och Johannes Portje. De var först ganska återhållsamma, men efter ett tag började de tala svenska, både rikssvenska och gammalsvenskbymål. Litet av det kom med i filmen, jag tror att Annika spelade in mer för sitt radioprogram.

Besöket varade bara en dag och vi kände oss rätt otillfredsställda, eftersom vi inte hade någon frihet att röra oss i byn och tala med folk. När vi stod och väntade utanför bysovjetens kontor blev jag plötsligt approcherad av en äldre kvinna, som talade ryska med stark ukrainsk brytning. Hon hävdade att hennes man dödats under den nazistiska ockupationen efter att ha blivit angiven av andra bybor. Hon tyckte inte alls om att vi var där för att berätta svenskättlingarnas historia och jag förstod att vår närvaro var kontroversiell. Förmodligen sågs den som ett risktagande från myndigheternas sida.

Strax innan vi skulle köra tillbaka gjorde dock vår bil ett stopp hos systrarna Emma Malmas och Anna Utas. Plötsligt fick hela berättelsen ett innehåll och en form, som gjorde resan mer än mödan värd.

Emma Malmas och Anna Utas

Anna Utas

Emma Malmas

Systrarna både sjöng och berättade om livet i byn, om hur man fortfarande upprätthöll sin tro och sina traditioner. Vi var både tagna och rörda av deras glädje och spontanitet.

Skolbarn i Gammalsvenskby

Besök hos svenskbybor

Anna Utas, Lilia o Emma Malmas

Sällan har jag hållit så hårt i mina filmrullar på vägen hem till Moskva. Normalt sett brukade vi låta framkalla dem hos den sovjetiska televisionen, eller skicka som flygpaket till Stockholm, men jag valde den gången att ta med den dyrbara lasten själv. Jag ville se den

framkallade filmen och själv vara med vid redigeringen. Av en enda dags filmning blev en berättelse på cirka 25 minuter om jag kommer ihåg rätt. Det är rätt ovanligt bara det, men det var en för sin tid alldeles unik berättelse.

Reaktionerna blev blandade. En del svenskbyättlingar hörde av sig och var kritiska till att jag låtit mig ledas runt som en hund i koppel och t ex inte krävt att få filma den förfallna kyrkan. Vi såg den faktiskt inte. Så det var naturligtvis myndigheternas avsikt att den inte skulle filmas. Det är också tveksamt om Anatolij hade filmat en förfallen kyrka. Han var rädd om sitt jobb och även om hans lojalitet mot mig var stor, ville han inte i onödan utmana landets säkerhetstjänst.

Svenskar som aldrig hört talas om Gammalsvenskby reagerade med stort intresse, men den kanske mest oväntade reaktionen fick jag från den sovjetiska ambassaden i Stockholm, som normalt såg med stor skepsis på allt vi svenska korrespondenter rapporterade från Sovjetunionen.

En medarbetare där berättade för mig att man hade samlats för att titta på den märkliga filmen och att samtliga närvarande hade fallit i gråt när de hörde de gamla kvinnorösterna sjunga "Du gamla du fria" i mollton med en nästan slavisk harmoni.

Själv ryser jag fortfarande när jag tänker på deras styrka och mod. Jag är stolt över att ha fått vara den förste tevekorrespondent som kunde rapportera från Gammalsvenskby (som jag för övrigt åter besökte 1991 och visade filmen för de medverkande). Det som störde mig mest när jag till slut fick se filmen är kartan över bybornas vandring från Dagö. En tanklös grafiker har förlagt vandringen till "Sovjetunionen", ett land som varken fanns då eller finns idag. Tack och lov!

© Malcolm Dixelius,
journalist och dokumentärfilmare

PS Bilderna i berättelsen ovan är inte fotografier. Det är kopior från den 16 mm film, som vi använde vid inspelningen. Efter färdig redigering, kunde man plocka åt sig oanvända filmrester och lämna till ett lab, som plockade ut de skarpaste rutorna och gjorde bilder av. Heder och tack, alltså, till Anatolij, som filmade så oförtrutet under denna vår enda dag i Zmejivka i oktober 1983.